ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДИ"

М. Ґоголь

СТРАШНА ПІМСТА

Оповідане

Ціна 20 центів

1909

З друкарні „Свободи" — 184 Hudson Str., New York.

„Раптом вся твар його переміпила ся."

Страшна пімста

I.

Шумить, гуде кінець Київа: осавула Горобець справляє весілє свого сина. Наїхало богато людий до осавули в гості. За старих часів любили таки добре попоїсти, а ще лїпше випити, але більш від усього любили веселити ся. Приїхав на гнїдім жеребцї своїм і запорожець Микита, просто з широкої гулянки (з Перешляйполя), де він напував сїм днїв і сїм ночей королївських шляхтичів червоним вином.

Приїхав і названий брат Бурульбаш, з другого берегу Днїпра, де між двома горами був його хутір, з молодою жінкою, Катериною і з одно-річним синком.

Дивували ся гості білому лицю пані Катерини, її чорним, як нїмецький єдваб бровам, гарним чобіткам з срібними підківками; але ще більше дивували ся тому, що не приїхав разом з ньою її старий батько. Сеж тільки рік жив він на Заднїпрівю, а двацять один попередних лїт пропадав без вісти, та повернув до своєї дочки доперва тодї, коли вона вийшла заміж і породила сина.

Він мабуть, росказав-би богато дивовижного. Та як й не розказати, бувши так довго в чужій землї! Там все

не таке: і люди не ті, і церков Христових нема... Але він не приїхав.

Гостям піднесли варенуху з родзинками і сливками, а на чималім полумиску коровай.

Музики притихнувши на годинку, поклали коло себе цимбали, скрипки і бубни.

Тимчасом молодиці і дівчата утерши ся вишиваними хусточками, виступали знову з своїх рядів, а парубки взявшись в боки гордо оглядали ся на сторони, та готові були понести ся їм на зустріч; коли отсе старий осавула внїс два образи благословити молодих.

Сї образи дістали ся йому від чесного схимника, старця Вартоломея. Не богаті на них шати, не горить ні срібло ні золото, але тільки нечиста сила не насьмілить ся наступити на того, у кого вони в хаті.

Піднявши образи до гори осавула наміряв ся промовити коротеньку молитву... коли нараз закричали з переляку малі дїти, що грали ся на землї, а за ними затремтїв і нарід і всї показували пальцями на козака, що стояв по серединї.

Хто він такий, нїхто не знав. Але він уже протанцював на славу гопака і уже встиг насьмішити гурток, — що стояв довкруги него.

Але коли осавула підняв образи, раптом вся твар його переминила ся:

Ніс виріс і закарлючив ся в бік, місто карих, заскакали зелені очи, губи посинїли, підборідє затремтїло і загострило ся як спис, з рота вистромили ся кли, а зза голови підняв ся горб, і став козак-дїд.

— Се він! се він! вереснуло в натовпі, тїсно притискаючи ся одно до другого.

Чарівник показав ся знову! — кричали матері — хапаючи на руки своїх дїтий.

Величаво і повагом виступив осавула наперед і промовив голосно, виставляючи наперед проти нього образи: „Згинь образ сатани! Тут тобі нема місця!"

Зашипів і клямцнув як вовк зубами, тай зник чудний дїд.

От пішли і загули як море в негоду розмови і міркованя між народом.

— Що се за чарівник, питали молоді люди, котрі ще не бували в бувальцях.

Біда буде! казали дїди, хитаючи головами, — і скрізь по всїм широкім подвірю осавула стали збиратись гуртки і слухати оповіданя про чудного чарівника. Але всї майже оповідали ріжно, і чого небудь певного нїхто не міг росказати про нього.

На двір викотили бочку меду і чимало відер поставили грецького вина.

Все повеселїло знову.

Музики втнули веселої, дївчата, молодицї, палке козацтво в яскравих жупанах понесло ся.

Девятьдесять лїтні і столїтні дїди, підгулявши, почали і собі пританцьовувати, згадуючи не марне стрaчені роки. — Гуляли до пізної ночі, гуляли так, як нинї вже не тямлять гуляти. Почали гостї розходитись, але мало подалось у свояси: богато остало ся ночувати у осавула на широкім подвірю, а ще більше козацтва поснуло непрошене, під лавками, на підлозї, коло коня, під хлївом; де схибнула ся від хмілю козацька голова, — там і лежить і хропе на весь Київ.

II.

Тихо сіяє по всьому сьвітї: то місяць показав ся зза гори. Неначе Дамаським дорогим і білим як снїг серпанком вкрив він нагірний беріг Днїпра, і тїнь пішла ще далї в соснові нетри.

Серед Днїпра плив дуб;*) з переду сидять два хлопцї: чорні козацькі шапки на бік, і під веслами, неначе з під кресала, летять іскри-бризки на всї сторони.

Чому не сьпівають козаки? Не балакають нї про те, як уже ходять на Українї польські ксьондзи і перехрещують козацький нарід на латиньство; нї про те, як два днї била ся при Сольнім Озері орда? Як їм сьпівати, як їм розмовляти про лихі події: пан їхнїй, Данило, замислив ся і рукав його кармазинового жупану спустив ся з човна і зачірпує воду: панї їхня, Катерина, тихо гойдає дитину і не зводить з неї очий, а на незастелену полотном дорогу сукню сїрим порохом осїдає вода.

Любо глянути з середини Днїпра на високі гори, на широкі луги, на зелені лїси! Гори ті, не гори; підошви у них нема, в низу їх, як і в горі, гострий верх, а під ними і над ними високе небо. Ті лїси, що стоять на пригорбках — не лїси; то волосє, що поросло на кудлатій голові лїсного дїда. — Під ньою в водї миє ся борода, а під бородою, і над волосєм високе небо.

Ті луги, — не луги; то зелений пояс, що переперізує по серединї кругле небо, а у верхнїй половинї і в нижнїй половинї мандрує місяць.

Не глядить пан Данило на боки, дивить ся він на молоду жінку свою.

---

*) Великий човен.

— Чого се ти, моя молода дружино, моя золота Катерино вдала ся в сум?

— Не в сум я вдала ся, не в печаль, пане мій Даниле! Мене налякали чудні оповіданя про чарівника.

Кажуть, що він уродив ся таким страшним... навіть ніхто з дітий з малку не хтів грати ся з ним. Слухай, пане Даниле, як страшно оповідають: неначе все йому здавало ся, що усї сьміють ся з нього. Зустрінеть ся темним вечером з яким небудь чоловіком, і йому зараз здаєть ся, що він розкриває рот і вищирює зуби... А на другий день бувало находили мертвим того чоловіка.

— Менї чудно, менї страшно було, коли я слухала ті оповіданя, казала Катерина, виймаючи хустку і витираючи нею чоло сплячої на руках дитини. На хустцї було вишито червоним шовком листє і овочі. Пан Данило нї телень, а став позирати на темний куток, де далеко, зза лїсу, чорнїв земяний вал, а зза валу підіймав ся старий замок. Над бровами у нього раптом вирізали ся три морщини; лїва рука гладила молодецькі вуса. Не так ще страшно те, що він чарівник, — говорив він — як то, що він недобрий гість.

Що се йому приплило до голови примандрувати аж сюди? Я чув, що Ляхи будують якусь фортецу (кріпость), щоб перерізати нам дорогу до Запорожців. Нехай се правда... Я зруйную чортяче гнїздо, коли тілько дійде чутка, що у нього є який небуть вертеп.

Я спалю старого чарівника, так що і воронам не буде чого дзюбати! Але думаю, він не без золота і всїлякого иншого добра. Тільки де живе сей дїдько! Коли у нього водить ся золото...

— Ми зараз будем плисти мимо хрестів — се старий цвинтар! Тут гниють його нечисті прадїди: Кажуть,

вони всї готові були продати себе за шага сатанї і з душею, і з обідраними жупанами.

— Колиж в нього справдї є золото, то вагати ся не слїд тепер! Не завше на війнї можна здобути...

— Знаю, що задумуєш ти: не віщує менї нїчого доброго зустріч з ним. Але ти так важко дихаєш, так суворо дивиш ся, брови твої так понуро насупили ся!...

— Мовчи бабо! з пересердєм сказав Данило; — з вами хто звяжеть ся, той сам стане бабою. Хлопче дай лишень менї огню в люльку! Тут вїн обернув ся до одного гребця, котрий витрусивши зі своєї люльки жар, почав перекладати його до люльки свого пана.

— Лякає мене чарівником! казав далї пан Данило. — Козак, слава Богу, нї чортів нї ксьондзів не боїть ся. Богато користи булоб коби ми стали слухати жінок! Чи не так хлопцї? Наша жінка — люлька та остра шаблюка!

Катерина замовкла, похнюпила очи в сонну ріку, а вітер кострубив з легка воду, і весь Днїпро серебрив ся, як вовча шерсть серед ночи.

Дуб повернув і став тримати ся лїсового берегу. На березї маячіло кладовище (цвинтар). Трухляві хрести позбивали ся у купу.

Нї калина не росте між ними, нї травиця не зеленїє, тільки місяць гріє їх з небесної височини.

Чи чуєте, хлопцї, крики? Неначе хтось кличе нас на поміч! — сказав пан Данило, обернувшись до своїх гребцїв.

— Ми чуємо крики, і , здаєть ся, з того боку, — разом гукнули хлопцї, покавуючи на цвинтар.

Але все стихло. Човен повернув, і став обминати за-

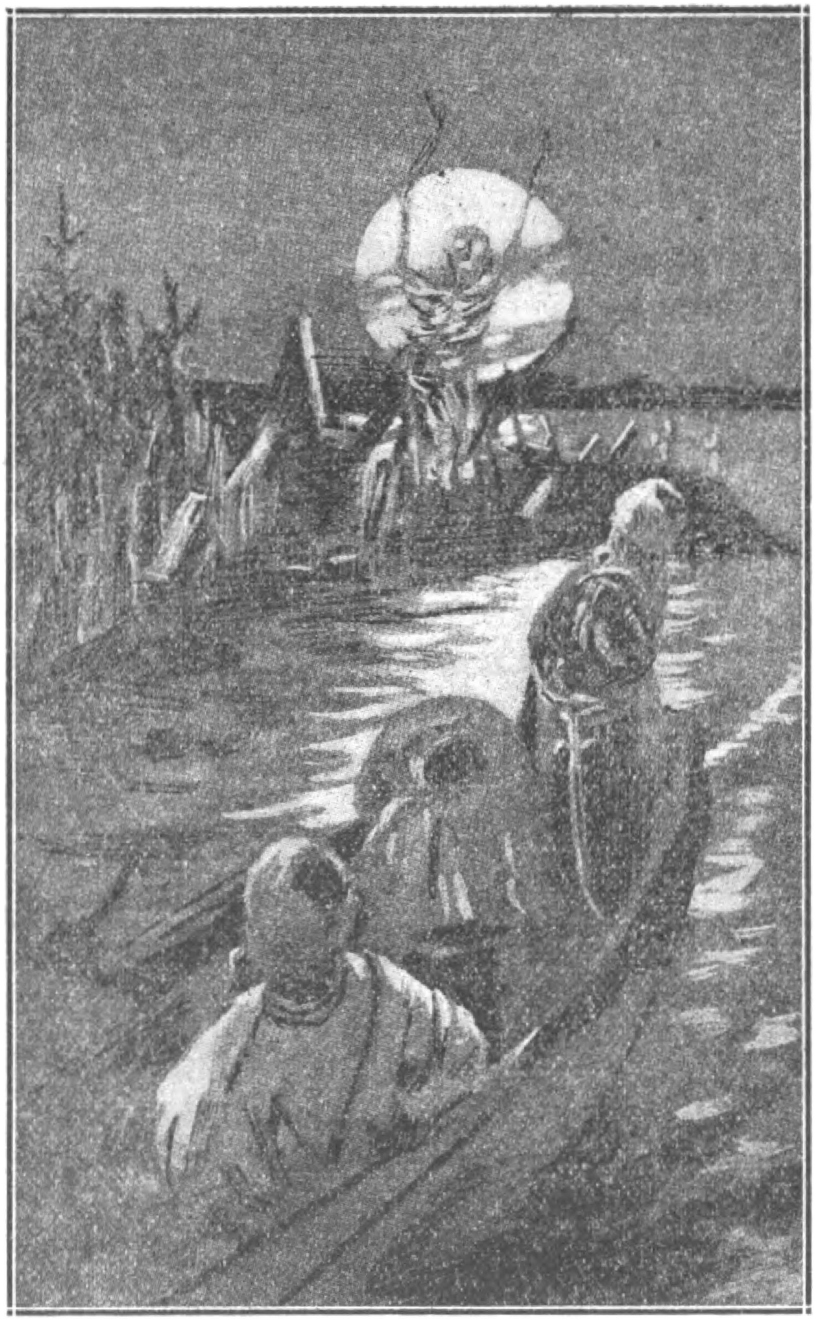

„Хрест на могилї захитав ся і тихо підняв ся в нього висохлий мрець.“

кло. Нараз гребці опустили весла і нерухомо витріщили очи.

Зупинив ся і пан Данило: жах і холод прорізали ся в козацькі жили.

Хрест на могилї захилитав ся, і тихо підняв ся з ньої висохлий мрець. Борода до поясу, на пальцях довгі пазурі, ще довші нїж самі пальцї.

Тихо простягнув він руки до гори. Лице все затрусило ся у нього і перекривило ся.

Страшну муку, мабуть терпіл він. „Душно менї! душно!" простогнав він диким, нелюдським голосом. А голос його, неначе ніж, краяв серце, і мрець раптом пішов під землю. Захитав ся другий хрест, і знову вийшов мрець, ще страшнїйший, ще вищий від попереднього; весь заріс він: борода по колїна, і ще довші костяні пазурі. Ще дикше закричав він: „Душно менї!" і пішов під землю.

Хилитнув ся третий хрест, підняв ся третий мертвець. Здавало ся, одні тільки кости підняли ся високо над землею. Борода по самі пяти; пальцї з довгими пазурами впяли ся в землю. Страшно простягнув він руки до гори, неначе хтїв досягнути місяця, і закричав так, неначе хтось став пилою різати його жовті кістки.

Дитина, що спала на руках Катерини, жахнула ся і прокинулась; сама панї скрикнула; гребцї погубили шапки в Днїпро; сам пан здрігнув ся.

Все раптово згинуло, неначе і не було; проте довго ще хлопцї не брали ся за весла. Стурбовано подивив ся Бурульбаш на молоду дружину, котра з переляку гойдала на руках плачучу дитину, приголубив її до серця і поцїлував в голову. — Не лякай ся, Катре! Глянь: нїчого нема! — казав він, показуючи на боки: — се чарівник хоче налякати людий, щоб нїхто не добрав ся до нечи-

стого його кодла. Бабів тільки одних він налякав сим! Дай но мені сюди на руки сина! — При сім слові підняв пан Данило свого сина до гори і підніс до уст:

— Що, Іванцю, ти не боїш ся чарівників?

— Ні, кажи: „тату, я козак"...

Годі-ж, перестань плакати! До дому приїдемо! приїдемо до дому — мама нагодує кашкою; покладе тебе спати в колиску засьпіває:

Люлі, синку, люлі!
Люлі, люлі, люлі,
Ой виростай, виростай на забаву!
Козацтву на славу,
Вороженькам на розправу!

Слухай, Катре: мені здаєть ся, що батько твій не хоче жити в згоді з нами. Приїхав понурий, суворий, і неначе сердить ся...

Ну, коли недоволен, то нашо було й приїздити. — Не хотів випити за козацьку волю! не потримав навіть на руках дитини! Спершу я хотів йому сказати все, що лежить на серці, та чомусь не вдаєть ся, і мова завмирає.

Ні, у нього не козацьке серце!

Козацькі серця, коли зустрінуть ся денебудь, мало з грудий не вискочуть на зустріч одно другому.

А що-ж, мої любі хлопці, чи скоро беріг? Ну, шапки я дам вам нові. — Тобі, Стецько, дам з аксамітовим верхом вишивану золотом; я її зняв разом з головою у Татарина; вся його зброя дістала ся мені; одну тільки душу я випустив на волю. Ну, приставай! Ось, Іване, ми вже й приїхали, а ти ще плачеш! Візьми його Катруню!

І всі вийшли. Зза гори показала ся соломяна стріха: то прадідівський будинок пана Данила. За ним ще гора,

а там уже і поле, а далї хоч сто верств пройди, не знайдеш нї одного козака.

III.

Хутір пана Данила між двома горами в вузькій долинї, котра спускає ся до Днїпра. Не високий у нього будинок; на вигляд така сама хата, як і у простих козаків, і в нїй одна сьвітлиця. Але є де вмістити ся там і йому, і жінцї його, і старій прислужницї, і десятьом добірним парубкам. Кругом стіл, в горі йдуть дубові полицї; густо на них стоять миски, горшки для обіда; є між ними і срібні келїхи, і чарки оправлені в золото, даровані і здобуті на війнї, нижче висять дорогі мушкети, шаблї, пищалї, копя; волею і неволею перейшли вони від Татар і Турків і Ляхів; чимало за те й визубрені; дивлячись на них, пан Данило неначе по якимсь карбикам пригадував свої битви. Попід стїнами, низом, йшли дубові, гладко витесані лавки, коло них перед лежанкою, висить колиска на мотузках, просилених в колїсце, котре прикручене до стелї; по всїй сьвітлицї долівка гладко вбита і підмащена глиною. На полу спить з жінкою пан Данило, на лежанцї стара служниця; в колисцї забавляєть ся і присипляє ся мала дитина; на долівцї покотом ночують хлопцї. Але козакови лїпше спить ся на рівній землї, під вільним небом; йому не перини і не пуховика потрібно; він підмостить собі під голову сьвіжого сїна і вільно простягне ся на траві; весело йому глянути, прокинувши ся серед ночи, на високе, засїяне зорями небо і здрігнути ся від нічного холоду, котрий несе прохолоду козацьким кісточкам; протягуючи ся і мимрючи крізь сон, закурює він люльку і закутуєть ся в теплий кожух.

Нерано прокинув ся Бурульбаш після вчорашнього

весїлля і, прокинувшись, сїв в кутку на лавцї і почав гострити нову виміняну ним, турецьку шаблю; а панї Катерина взяла ся вишивати золотом шовковий рушник.

Раптово увійшов Катрин батько, розлютований, насуплений, з заморською люлькою в зубах; приступив до дочки і остро став випитувати її: що за причина тому, що вона так пізно вернула ся до дому.

— Про сї речи, тестю не її, а мене питати! Не жінка а чоловік відповідає. У нас уже такий звичай, не прогнївай ся! — каже Данило, не кидаючи своєї роботи; — може в инших, невірних землях сього не буває, — я не знаю.

Спалахнуло суворе лице тестя і очи його дико блиснули. — Кому-ж, як не батькови, глядїти за своєю дочкою! — бубонїв він сам до себе. — Ну, я тебе питаю, де ти волочив ся до пізної ночи?

— А от се дїло, коханий тестю! На се я тобі скажу, що я давно уже вийшов з тих, що баби сповивають. Знаю я сидїти на конї, вмію держати і шаблю гостру, і ще де-що умію... Умію нїкому і відповіди не давати в тім, що роблю!....

— Я бачу, Данило, я знаю, ти хочеш сварки! Хто криє ся, у того майбуть на гадцї не добре дїло!...

— Думай собі, що хочеш, — сказав Данило, — думаю і я собі. Хвалити Бога, в жаднім ще безчеснім дїлї не бував; завше стояв за віру і за батьківщину, не так як иньші пройдисьвіти, що волочать ся, Бог знає де, коли православні бють ся на смерть; а потім припруть ся збирати не ними засїяне жито; до латинників навіть не подібні, не заглянуть в церкву Божу. Таких би слїд допитати ретельно, де вони тиняють ся.

— Ей, козаче! Чи знаєш ти те... Я погано, стріляю: всього на сто сяжнів моя куля пронизує серце; я і рубаю незавидно: від чоловіка остають ся кавалки дрібнїйші від крупів, з котрих варять кашу.

— Я готов, сказав пан Данило, жваво перехрестивши повітрє шаблею, неначе знав, на віщо її виточив.

— Данило! — закричала голосно Катерина, ухопивши його за руку і звиснувши на нїй, — опамятай ся! Безуме, глянь, на кого ти руку підіймаєш!

— Тату, твоє волосє біле, як снїг, а ти роспалив ся неначе нерозумний хлопець!

— Жінко! — крикнув грізно пан Данило, — ти знаєш, я не люблю сього; відай своє бабське дїло!....

Шаблї страшно звякнули; желїзо рубало, і іскрами, неначе порохом, осипали себе козаки.

З плачем пішла Катерина в окрему сьвітлицю, кинула ся на ліжко і закрила уха, щоб не чути скреготу шабель.

Але не так зле рубались козаки, щоб можна було заглушити їх удари. Серце її хотїло розірвати ся на кавалки; по всїм тїлї чула вона, як проходили згуки: крик, стук.

— Нї, не витерплю, не витерплю!... Може уже червона кров бє жерелом з білого тїла; може тепер знемагає ся мій милий, а я лежу тут! — І вся блїда, ледви переводячи дух, вийшла з хати.

Рівно і страшно бились козаки; нї той, нї другий не подолає. Ось наступить Катрин батько — подає ся пан Данило; наступить пан Данило — подає ся суворий батько. І знову на рівнї. Киплять. Розмахнув ся... Ох! шаблї звенять... і з брязкотом розлетїли ся в бік клинки.

— Хвалити Господа! — сказала Катерина і скрикнула знову, коли побачила, що козаки взяли ся за мушкети; поправили кремінці, позводили курки.

Стрілив пан Данило, — не попав. Намірив ся батько... він старий, він бачить не так остро, як молодий, але не тремтить його рука. Загремів стріл... Пошатнув ся пан Данило; горяча кров обчервонила лівий рукав козацького жупана.

— Ні, закричав він, — я не продам себе так дешево, — не ліва рука, а права отаман.

Висить у мене на стіні турецький пістоль. Ще ні разу за все житє він не зрадив мене; злізай зо стіни ти старий товаришу! зроби другови прислугу! — Данило вже простяг руку.

— Даниле! закричала з відчаю, вхопивши його за руку і упавши йому в ноги Катерина: не за себе благаю!... Менї один кінець! Та недостойна жінка, котра живе після свого чоловіка і Днїпро, холодний Днїпро буде менї могилою... Але зглянь ся над сином, Даниле! Глянь на сина! Хто пригріє бідну дитину?

Хто приголубить його? Хто вивчить його літати на воронім коні, бить ся за волю і віру, пити й гуляти по козацькому! Пропадай сину мій! пропадай!

Тебе не хоче знати твій батько!

Глянь як він відвертає своє лице. О, теперечки я знаю тебе!

Ти звір, а не чоловік! у тебе вовче серце, а душа лукавої гадюки! Я думала, я гадала, що у тебе хоть капля жалости, — що в твоїм камянім тїлї чоловіче чутє жевріє.

А нинї.....

Горе-ж менї, як я помилила ся!

Тобі се втїху принесе, коли почуєш, як нечестиві звірські Ляхи кинуть в поломінь твойого сина, коли син твій буде верещати під ножами і окропом. О, я знаю тебе!

Ти радий тодї з гроба встати і роздувати шапкою огонь, що вихрювати-ме під ним!

— Стій, Катре. Йди мій ненаглядний Івасю, поцїлую тебе! Нї, дитино, нїхто не зачепить волоска твого: виростеш ти на славу батьківщини; як вихор будеш ти лїтати перед козаками, з єдвабовою шапкою на голові, з гострою шаблею в руцї.

— Дай, батьку руку! Забудьмо те що було між нами. Як що вчинив тобі неправого, виню ся. Чомуж ти не даєш руки? — говорив Данило. батькови Катриному, котрий стояв на однім місцї, не показуючи на лицю нї гнїву, нї примиримости.

— Батьку! — крикнула Катря, обнявши й поцїлувавши його, — не будь невблаганим, прости Данилови, він більше вже не зробить тобі прикрости!

— Для тебе тільки, дочко моя, прощаю! відповів він, поцїлував її і блиснув страшно очима. Катерина трохи здрігнула ся; чудним здавав ся її поцїлунок, і страшний блиск очий. Вона сперла ся на стіл, на котрім перевязував ранену свою руку пан Данило, передумуючи, що зле й не по козацькому він зробив, перепрошуючи тестя, коли-ж він був нї в чім не винен.

IV.

Блиснув ранок, але не соняшний; небо хмарило ся, і тонкий дощ сїяв ся на поля, на лїси, на широкий Днїпро. Прокинула ся панї Катерина, але не радісна; очи заплакані, вся сумна і неспокійна. — Чоловіче мій милий, чоловіче дорогий, чудний сон менї снив ся!

— Який сон, моя люба пані Катре?

— Снило ся менї, дивно справдї, і так живо, неначе на яві; снило ся менї, що батько мій є той самий виродок, котрого ми бачили в осавули. Але прошу тебе, не вір снови, мало якої нїсенїтницї не примандюрить ся! Нїби я стояла перед ним, тремтїла вся, бояла ся, а від кождого його слова стогнали менї жили.

Як би ти чув, що він говорив...

— Щож він говорив, — золота моя Катре?

— Казав: „Ти поглянь на мене Катре. Я гарний! Люди дурно балакають, нїби я бридкий; я буду тобі славним чоловіком.

Подивись, як я поглядую очима!"

Тут навів він на мене огневі очи, я скрикнула і прокинула ся.

— Так, сни богато кажуть правди. Алеж, чи знаєш ти, що за горою не так спокійно: здаєть ся, Ляхи стали знову показувати ся. До мене Горобець прислав сказати, щоб я не спав; даремне тільки він турбував ся, бо я без того не сплю. — Хлопцї мої сеї ночи склали дванайцять засїк.

Посполитство будемо частувати оловяними сливами, а шляхтичі потанцюють і під батогами.

* * *

— Бери, Стецьку з собою скорійш гостру шаблю та рушницю, тай ходи за мною!

— Ти йдеш? — спитала пані Катерина!

— Йду, жінко. Треба оглянути всї місця, чи все як слїд.

— Алеж страшно менї зіставити ся в самотинї. Мене сон до долу нахиляє. Що-ж, як менї знову приснить

ся те саме? Я навіть не певна, чи справді то сон був, так все діяло ся живо.

— З тобою останеть ся баба, а в сінях і на дворі сплять козаки!

— Баба уже спить, а на козаків я щось не покладаю ся. Слухай, пане Данило, замкни мене в кімнаті, а ключ візьми з собою. Менї тодї не буде так страшно, а козаки нехай ляжуть перед дверми.

— Нехай буде й так! — сказав Данило, витираючи рушницю і насипаючи на поличку пороху.

Вірний Стецько уже стояв зовсїм узброєний. Данило надів смушеву шапку, зачинив вікно, засунув двері на засуви замкнув і поміж сплячими своїми козаками вийшов потиченько з подвіря, в гори.

Небо майже все прочистило ся. Сьвіжий вітер ледви — ледви подихав з Днїпра. Коли-б не чути було здалеку скигленя чайки, то все-б, здавало ся, занімілим. Коли се почуло ся неначе якесь тупотїнє... Бурульбаш з вірним слугою тихо сховали ся за терновий кущ, що прикривав рублений засїк. Хтось у червонім жупанї, з двома пістолями, з шаблею при боцї, спускав ся з гори. — Се тесть! прошептав пан Данило, розглядаючи його зза куща. „Чого і куди йому треба в таку пору? Стецьку, не проґав, пильнуй в обидва, куди візме дорогу пан отець"...

Чоловік в червонім жупанї зійшов на самий беріг і повернув до вистаючого лїса.

— Ага! он куди! — сказав пан Данило. — Що, Стецьку адже-ж він як раз потаскав ся до чарівникового кубла?

— Так, напевне, не в иньше місце, пане Данило! Інакше ми бачили-б його на другім боцї, але він зник біля замку.

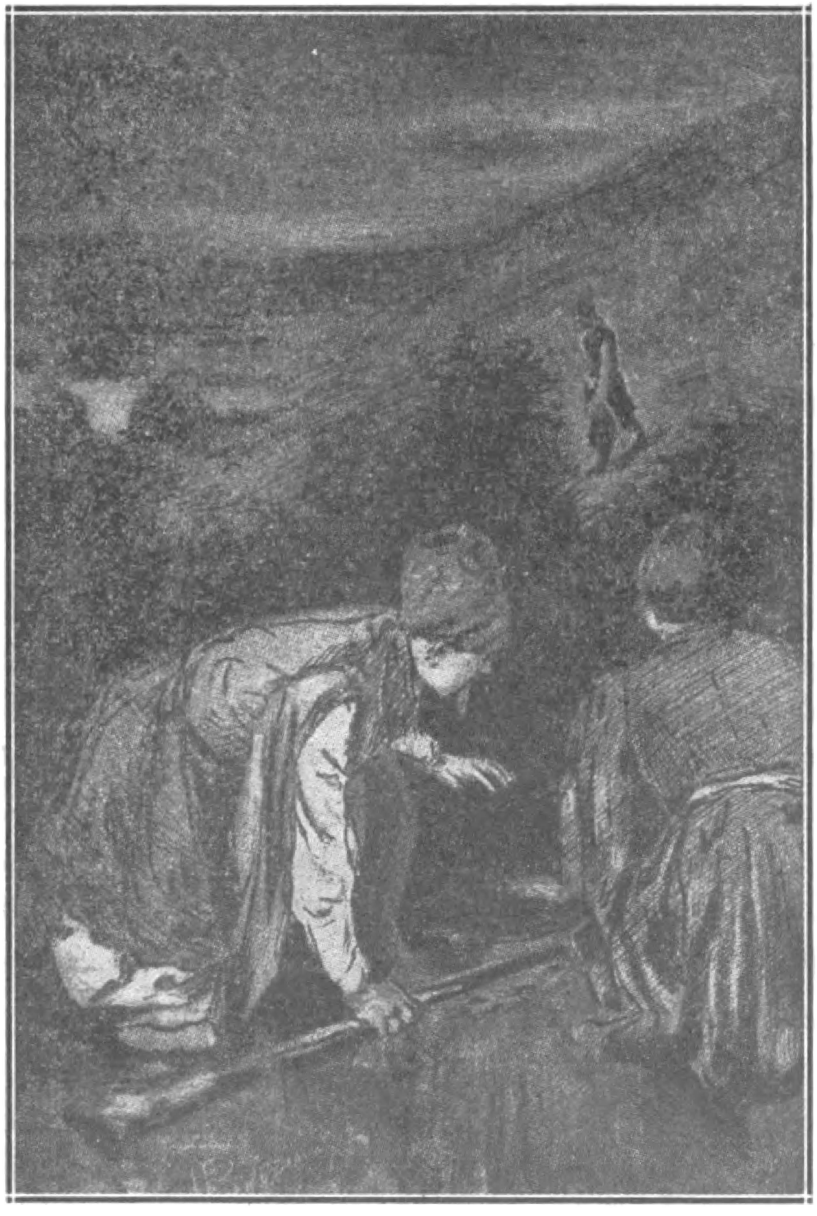

„Чого і куди йому треба в таку пору?“

— Зажди-ж, вилїзе, а потім і підемо за ним слїдком. Тут щось криє ся. Нї Катре, я казав тобі, що твій батько недобрий чоловік; все він робив не так, як хрещений.

От уже миготнули пан Данило і його вірний хлопець на вистаючім березї, от уже їх не видно; непробудимий лїс, що довкола замку, сховав їх. У верхньому вікні заблимало сьвітло. В низу стоять козаки і міркують, як би їм ввійти. Нї воріт, нї дверий не видно; либонь захід через подвірє. Але як їм туди пройти? З далеку чути, як брязчать ланьцухи і бігають собаки.

— Чого тут довго думати! — сказав пан Данило, побачивши перед вікном високого дуба. — Постій но тут, малий, а я полїзу на дуб; з нього просто можна дивити ся в вікно.

Тодї зняв він з себе пояса, скинув шаблю, щоб не брязчала, й, вхопившись за гиляку, підняв ся до гори. У вікнї все ще сьвітило ся. Сївши на сук, біля самого вікна, вхопив ся рукою за дерево і дивить ся. В кімнатї і сьвічки нема, а сьвітить ся. На стїнах дивні знаки; висить зброя, але все якась дивна: такої не носять нї Турки, нї Кримцї, нї Ляхи, нї Христіяни, нї славний нарід шведський.

Під стелею сюди і туди снують ся лилики, а тїнь від них мигтить по стїнах, по дверах, по помостї.

Ось, відчинили ся без скрипу двері, входить хтось в червонім жупанї і просто до стола, накритого білою скатертею. Се він, се тесть!

* * *

Пан Данило спустив ся трошки низше і притулив ся щільнїйше до дерева.

Але тестеви нема часу розглядати, чи дивить ся хто у вікно, чи ні. Він прийшов похмурий, в поганім настрою, зшарпнув зі стола скатерть — і раптом по всій кімнаті тихо розілляло ся прозоро-блакитне сьвітло; тільки незмішані хвилї попереднього блїдозолотавого сьвітла переливались, пірнали неначе в блакітнім мори і тягнулись пасмами, неначе на марморі. Тут поставив він на стіл горщик тай почав кидати в нього якесь зїлля.

Пан Данило став приглядати ся і не помітив уже на ньому червоного жупана; натомість показали ся на ньому широкі штани, такі як носять Турки; за поясом пістолї, на голові якась чудна шапка, списана вся не руською і не польською грамотою. Глянув на твар — і твар стала мінити ся; ніс витяг ся і звис над губами, рот за хвилю роз'їхав ся аж по вуха; зуб виглянув з рота, нахилив ся на бік,— — — і став перед ним той самий чарівник, який об'явив ся на весїлю у осавули.

— Правдивий сон твій, Катре! — подумав Бурульбаш.

Чарівник став похожати кругом стола, знаки почали швидше зміняти ся на стїнї, а лилики прудше почали лїтати до гори і до долу, сюди і туди.

Блакитне сьвітло слабшало і слабшало і зовсїм неначе потухло. І сьвітлиця осяяна була уже ріденьким рожевим сьвітлом. Здавало ся, з тихим дзвоном розливав ся чудний сьвіт по всїх куточках і раптом зник, і настала тьма. Чув ся тільки шелест, неначе вітер в тиху вечірню годину награвав, кружляючи над водяним зеркалом, нагинаючи ще нижче до води сріблясті іви. І марить ся пану Данилови, що в сьвітлиці сяє місяць, ходять зорі, неясно мигтить темно-синє небо і холод нічного повітря дунув йому навіть в лице. І здаєть ся пану Данилови (тут він почав мацати себе за вуси, чи не спить часом)

що уже не небо в світлиці, а його власна спочивальня; висять на стїнї його татарські і турецькі шаблї, на стїнах полиці, на полицях домашня посуда і начинє, на столї хлїб і сіль; висить колиска,... але замість образів виглядають страшні тварюки; на лежанці... але зміцнений туман покрив усе, і стало знов темно.

І знов з чудним дзвоном осьвітила ся вся світлиця рожевим сьвітлом, і знов стоїть чарівник нерухомо в чудній своїй чалмі. — Звуки стали дужчі і густїйші, тонке рожеве сьвітло ставало яскравійше, і щось біле, неначе клубок хмари віяло ся посеред хати; і здаєть ся пану Данилови, що хмара та, не хмара, що то стоїть якась жінка; тільки з чого вона? — з повітря, чи що, виткана?

Чому се вона стоїть і землї не торкаєть ся, і не опирає ся нї на що, а крізь неї просьвічує рожеве сьвітло і мигтять на стїнї знаки? Ось вона якось поворушила прозорою головою своєю; тихо сьвітять ся її блїдо блакитні очи, волосє вєть ся і падає по плечах її, неначе сьвітло — сїрий туман; губи блїдо червонїють, неначе крізь біло прозоре ранїшне небо ллєть ся ледво примітний червоний сьвіт зірницї; брови з легка темнїють...

Ой! се Катря! Тут відчув Данило, що ноги і руки у нього терпнуть, він силкував ся говорити, але губи ворушили ся без звука.

Нерухомо стояв чарівник на своїм місци.

— Де ти була? спитав він, і стояча перед ним затремтїла.

— На що ти мене викликав? тихо простогнала вона.

Менї було так радісно. Я була в тім самім місци, де вродила ся і прожила пятнайцять лїт.

Як любо там; яка зелена пахуча та левада, де я ба-

„Здасть ся пану Данилови, що хмара та, не хмара, що то стоїть якась жінка.“

вила ся в дитиньстві; ті самі польові цьвіточки, і хата наша і огород.

Ох, як обняла мене добра моя мати. Яка любов у ньої в очах! Вона пестила мене, цїлувала в уста і щоки, розчісувала густим гребінцем мою русу косу... Батьку! тут вона вперла в чарівника бліді очи: — На віщо ти зарізав мою матїр?

Грізно закивав пальцем чарівник. — Хиба я просив тебе говорити про те? і повітрова краля затремтїла.

— Де теперечки пані твоя?

Пані моя, Катерина, теперечки заснула, а я зрадїла тому, спірхнула і полетїла: менї давно хотїло ся бачити матїр, менї раптом стало пятнайцять лїт; я вся стала легка, як пташина. На віщо ти мене викликав?

— Ти памятаєш все те, що я сказав тобі вчера? спитав чарівник так тихо, що ледви можна було вчути.

— Памятаю, памятаю; але чого'б не дала я, щоб тільки забути се. Бідна Катерина! вона богато не знає з того, що знає її душа.

— Се Катеринина душа — подумав пан Данило; але все ще не насьмілював ся поворушити ся.

— Покай ся батьку! Хиба не страшно, що після кождого твого вбійства, мерцї підіймають ся з могили?

— Ти знову за старе! грізно перебив чарівник; я поставлю на свойому, я примушу тебе зробити те, чого менї бажаєть ся:

Катерина покохає мене!...

— О ти чудовиско, а не батько менї! — простогнала вона; — нї, не буде по твойому!

Правда, ти взяв нечистими чарами твоїми викликати душу і мучити її; але один тільки Бог може примусити її робити те, що йому бажає ся.

— Нї, нїколи Катерина, доки я буду тримати ся в її тїлї, не відважить ся на богопротивне дїло!

Батьку, близько страшний суд! Колиб ти й не був менї батьком, то й тодї не примусив би ти мене зрадити мого любого, вірного чоловіка; як би чоловік мій й не був менї вірним й милим, то й тодї я не зрадилаб його через те, що Бог не любить невірних душ тих, що ломають присягу!

Тут вліпила вона бліді свої очи у вікно, під котрим сидїв Данило, і нерухомо зупинила ся...

— Куди ти дивиш ся? Кого ти там бачиш? — закричав чарівник.

Повітрова Катерина затремтїла, але пан Данило був давно на землї і продирав ся зі своїм вірним Стецьком в свої гори. — Страшно, страшно! — говорив він по тихеньку сам до себе, почуваючи якийсь жах в козацькім серцї; і хутко, хутко пройшов через своє подвірє, на котрім так само кріпко спали козаки, окрім одного, котрий сидїв на вартї і курив люльку.

Небо все було засїяне зорями.

V.

— Як добре ти зробив, що розбудив мене! — говорила Катерина, протираючи очи вишиваним рукавом своєї сорочки і розглядаючи з ніг до голови стоячого перед нею головіка: — який страшний сон менї примарив ся! Як тяжко дихали мої груди!

— Ох!... менї здавало ся що я умираю!...

— Який же то сон? чи не сей часом? і почав Бурульбаш оповідати жінцї своїй все, що він бачив?

— Як ти про се довідав ся, мій чоловіче? спитала Ка-

терина. — Але нї, богато менї не відомо з того, про віщо ти оповідаєш.

— Нї, менї не снило ся, щоб батько убив мою матїр; нї про мерців нїчого не марило ся менї; нї Даниле, ти не так розказуєш.

—Ох, який страшний батько мій!

І не диво, що богато тобі не марило ся! Ти не знаєш й десятої частини того, що знає душа; чи знаєш ти, що батько твій антихрист? Ще торік, коли збирав ся я разом з Ляхами на Кримців (тодї ще я держав руку з сим невірним народом), менї казав ігумен братського монастиря, (він тілько сьвятий чоловік), що антихрист має силу викликати душу кождого чоловіка, а душа гуляє по своїй волї коли засне він, і лїтає разом з архангелами коло божої сьвітлиці. — Менї з першого разу не показало ся лице твого батька; колиб я знав, що в тебе такий батько, я би не женив ся з тобою; а покинув би тебе й не приняв би на душу гріха, ставши родичем антихристового племени!

— Данило! — сказала Катерина, закривши лице руками і ридаючи; — чи я винна в чім проти тебе? чи я зрадила тобі мій любий чоловіче? Чим же я навела на себе твій гнїв? Чи я не вірно тобі служила? Чи сказала прикре слово, коли ти вертав ся підпивши з якої гулянки? Чи не тобі родила чорнобрового сина?...

— Не плач Катре, я тебе теперки знаю і не покину нї защо в сьвітї! Гріхи всї лежать на твойому батькови!

— Нї, не клич його моїм батьком! Він не батько менї! Перед Богом я зрікаю ся його, відрікаю ся від батька! Він антихрист, боговідступник!

— Пропадай він! Нехай тоне, я не подам руки спасти його; хай би сох від спраги — не подам води напити ся йому. — Ти менї батько!...

VI.

В глибокім льоху у пана Данила, за трьома замками сидить чарівник, скований в зелїзні пута, а ген над Днїпром горить його чортячий замок, і червоні, як кров, хвилї хлюпають і громадять ся довкола старинних стїн.

Не за чарівництво і не за богопротивні вчинки сидить в глубокім льоху чарівник — їм судією Бог; сидить він за потайну зраду, за змову з ворогами руської землї — продати Ляхам український народ і випалити українські церкви.

Понурив ся чарівник; думка чорна як ніч, у нього в голові; один тільки день остаєть ся жити йому, а завтра треба буде попращатись з сьвітом: завтра жде його кара. — Не зовсїм легка кара його жде: се ще милосердно, коли зварять його живого в казанї, або здеруть з його живого шкіру

Понуро дивить ся чарівник, похнюпивши голову: може вже і кає ся перед смертною годиною: тільки не такі гріхи його, щоб Бог простив йому.

В горі перед ним вузеньке віконце, міцно закратоване. Гремлячи путами, підняв ся він до вікна подивити ся чи не прийде його дочка. Вона добра, не памятає добра, не памятає зла, як голубка; чи не змилосердить ся над батьком...

Але нїкого нема: в низу біжить дорога; по нїй нїхто не пройде; низше під нею гуляє Днїпро, йому нїдокого нема дїла: він лютує, і сумно запертому слухати одноманїтний його гук.

Он хтось показав ся по дорозї — се козак. І тяжко зітхнув вязень; скрізь пусто; он хтось далеко спускає ся... має зелений контуш... горить на голові золота кібалка... Се вона!

Ще близше притулив ся він до вікна.

Ось уже підходить близько:

— Катерино! дочко! змилосерди ся, подай милостиню!

Вона нїма, вона не хоче слухати, вона і очей не підводить на вязницю, і уже пройшла і зникла: Порожно на всїм сьвітї; сумно шумить Днїпро; сум налягає на серце; але чи відчуває той сум чарівник?

День уже хилить ся до вечора. Уже сонце сїло; уже його нема! уже і вечірнїй холодок; десь заревів віл; звідкілясь навівають ся згуки; мабуть десь народ іде з роботи і веселить ся.

На Днїпрі маячить човен...

На віщо кому здав ся вязень?

Блиснув на небі срібний серп; он хтось іде з тамтого боку по дорозї; трудно розглядїти в темряві; се вертаєть ся Катерина.

— Дочко, глянь на Бога! І люті вовченята не будуть рвати свою матїр, — дочко хоть подивись на мене, грішного батька свого!

Вона не слухає, іде.

— Дочко, ради нещасної матери!

Вона зупинилась.

— Прийди приняти моє останнє слово!

— Длячого ти кличеш мене, богоодступнику? Не клич мене дочкою! Між нами нема жадної кревности. Чого ти хочеш від мене ради нещасної моєї матери?

— Катерино! менї близько кінець; я знаю, мене чоловік твій хоче привязати до кобилячого хвоста і пустити по полю, а може ще яку лютїйшу кару видумає...

— Та хиба є на сьвітї кара рівна з твоїми гріхами? Жди її; нїхто не буде просити за тебе.

— Катерино, мене не кара лякає, але муки на тамтім сьвітї...

Ти невинна, Катре; душа твоя буде лїтати в раю коло Бога; а душа боговідступного батька твого буде горіти в огнї вічнім, і нїколи не згасне той огонь; все душче і душче він буде розгоряти ся; нї каплї роси нїхто не впустить, нї вітер не дихне...

— Не в моїй силї вимовити тебе від сеї кари, — сказала Катерина відвернувшись.

— Катерино! зажди на одно слово; ти можеш спасти мою душу, ти не знаєш ще який добрий і милостивий Бог. Чула ти про апостола Павла, який він був грішний чоловік, але опісля покаяв ся і став сьвятим.

— Що я можу зробити, щоб спасти твою душу? — відповіла Катерина; чи менї, слабій жінцї, про се мислити?

— Як би менї вдало ся відсїль вийти, яб усе кинув; покаю ся, піду в печери, одягну на тїло колючу волосїнницю, день і ніч буду молити ся Богу; не тільки скорому не візьму в рот, не підстелю одежи, коли лягати-му спати, але завсїгди молити-му ся, завсїгди! І коли не здійме з мене милосердє Боже хоч сотної части гріхів, закопаю ся по шию в землю, або замурую ся в печерну стїну, не візьму нї страви нї питва і умру, а все добро своє віддам черцям, щоб сорок днїв і сорок ночий правили по менї панахиди.

Задумала ся Катерина: „Хоч я і відімкну але менї не розкувати твоїх пут".

— Я не бою ся пут, почав він; — ти говориш, що вони закували мої руки і ноги?

Нї; я напустив їм в очи тумана, і місто руки простягнув їм сухе дерево; ось я, глянь: на менї нема тепереньки жадного пута! сказав він виходячи на середину; — яб і

стїн сих не бояв ся і пройшов би крізь їх, але чоловік твій і не знає, які се стїни; їх мурував сьвятий схимник, і жадна нечиста сила не може відси вивести вязня, не відімкнувши тим самим ключем, котрим замикав сьвятий свою келїю. Таку саму келїю вимурую і я собі, нечуваний грішник, коли вийду на волю.

— Слухай: я випущу тебе, алеж як ти мене обдуриш? — сказала Катерина, зупинивши ся перед дверима: — і замість, щоб покаяти ся, будеш знову братом чорта?

— Нї, Катерино, менї уже не довго остать ся жити; близько і без кари мій кінець. Невже ти думаєш, що я передам себе на вічну муку?

Загреміли замки. — Прощай, най тебе Бог милосердний береже, дитино моя! сказав чарівник, поцїлувавши її.

— Не доторкай ся мене, нечуваний грішнику, втїкай скорійше!... говорила Катерина.

Але його уже не було.

„Я випустила його", сказала вона злякавши ся і дико оглядаючи стїну: „Що я відповім теперечки чоловікови? Я пропала! Менї остає ся живій закопати ся в могилу"! і заридавши, вона упала на пень, на котрім сидїв вязень.

„Але спасла душу", сказала вона тихо, „я зробила богоугодне дїло... Але чоловік мій... Я у перше його ошукала. Ой, як страшно, як важко буде менї перед ним казати непрáвду! Хтось йде!... Се він!... Чоловік, — скрикнула вона з відчаю, і зімлїла...

VII.

— Се я, моя донечко рідна! Се я, моє серденько! — почула Катря, прочумавшись, і побачила перед собою

„Загреміли замки."

стару прислужницю. Баба схиливши ся над нею, здавало ся, щось шептала і, простягнувши над нею висохлу свою руку, обприскувала її холодною водою.

— Де се я? — питала Катерина, встаючи і оглядаючи ся; — перед мною шумить Днїпро, за мною гора, куди се ви завели мене, бабуню?

— Я тебе не завела, а вивела; винесла на власних руках з душного підвалу; замкнула ключиком двері, щоб тобі не попало чого від пана Данила.

— А деж ключ? — спитала Катерина, обмацуючи свій пояс. — Я його щось не бачу.

— Його відчепив чоловік твій, хоче подивити ся на чарівника, дитино моя.

— Подивити ся?... Бабуню, я пропала! скрикнула Катерина.

— Нехай Бог боронить нас від сього, дитино моя! Мовчи тілько, пані моя, нїхто нїчого не дізнає ся!

— Він втїк, проклятий антихрист! Ти чула, Катре він втїк? — сказав пан Данило, приступаючи до своєї жінки. — Очи його метали іскрами, шабля брязкаючи, тряслась при його боці. — Помертвіла жінка.

— Його випустив хтось небудь, мій любий чоловіче, проговорила вона тремтючи.

— Випустив, правда твоя, але випустив чорт. Глянь, замість його, колоду заковано в зелїзо. Зробив те Бог так, що чорт не боїть ся козачих лап! Колиб тільки думку про се тримав в голові хоч один з моїх козаків і яб знав, то і кари йому не знайшов би!

— А як би я?... мимохіть вимовила Катерина, і злякавши ся спинилась.

— Як би ти наважила ся, тогдиб ти не жінка менї бу-

ла. Яб т[illegible] зашив тогдї в мішок і утопив би на самій середині Днїпра!

Дух запав ся у Катеринї, і їй здавало ся, що волосє почало лїзти до гори на їй голові.

VIII.

На пограничній дорозї, в коршмі, зірали ся Ляхи і гуляють уже два днї. Щось чимало всеї зволочи. Зійшли ся мабуть на якій небудь наїзд; у иньших і мушкети є, дзеленкають шпори, брязчать шаблї, пани веселять ся і похваляють ся, оповідають про небувалі свої дїла, насьмівають ся, зовуть український народ своїми хлопами, поважно крутять вуса, і важно задерши голови, розлягають ся на лавках. З ними разом і ксьондз, тільки і ксьондз у них, до них під пару; і з вигляду навіть не подобен на христіянського попа; пє і гуляє з ними і говорить нечестивим язиком своїм соромницькі оповіданя. Нїчим не згірша їх і челядь, позакидали назад рукави обірваних своїх жупанів і ходять набундючившись, неначе й справдї що путнє. Грають в карти, бють картами один другого по носах, набрали з собою чужих жінок, гармідер, бійки! Пани бісують ся тнуть шутки, хапають за бороду жида, малюють йому на нечестивому лобі хреста, стріляють в бабів пустими набоями і танцюють краковяка з нечестивим своїм попом.

Не бувало такого паскудства на руській землї навіть і від Татар; видко уже Бог за гріхи напустив їй терпіти таку срамоту. Чути серед загального гармідеру, що розмовляють про заднїпрянський хутір пана Данила, про красуню жінку його... Не на добре дїло зібрали ся банда.

IX.

Сидить пан Данило за столом в своїй сьвітлиці; спер ся на лікоть тай думає. Сидить на полу пані Катерина та сьпіває пісню.

— Чогось менї сумно, жінко! — сказав пан Данило — і голова болить у мене, і серце болить; якось важко менї! мабуть десь недалеко уже ходить смерть моя.

„Чоловіче мій ненаглядний! притулись до мене чолом своїм! Нащо ти занаджуєш до себе такі чорні думки".

— Слухай, дружино моя! — сказав Данило: не покидай сина, як мене не буде; не буде тобі від Бога щастя, як ти його покинеш, ні на тамтім ні на сім сьвітї; тяжко важко буде гнити моїм кісткам в сирій землї; а ще важче буде моїй душі!

— Що ти говориш, чоловіче мій? Чи-ж не ти кпив з нас, слабосилих жінок? а тепереньки сам говориш, неначе яка слабовіка жінка; та ти ще годен довгий вік жити.

— Нї, Катре, чує душа близьку смерть. Якось сумно стає на сьвітї: лихі часи надходять. Ох! памятаю, пригадую я роки; мабуть вони вже не вернуть ся!

Він був ще живий, честь і слава нашого війська, старий Конашевич! Так нїби перед очима моїми проходять теперечки козацькі полки! Се золотий був час, Катре! Старий гетьман сидїв на воронім кони; сіяла в руцї булава; кругом сердюки; а далїй хвилювало ся червоне море запорожців. — Почав промовляти гетьман — і все спинило ся, як вкопане. — Заплакав старий, як почав нам нагадувати колишнї дїла і бійки. Ох, якби ти знала, Катре, як різалисьмо ся тодї з Турками. На моїй голові й досї видко шрама; чотири кулї пролетїло крізь мене в чотирьох місцях, і жадна з тих ран не загоїла ся доладу.

Скільки ми тогдї набрали золота! Дорогі камінчики шапками гребли тогдї козаки; яких коней, Катре, як би ти знала, яких коней ми тогдї з собою погнали! Ой, не воювати вже менї такички! Здає ся, і не старий я, і тїлом бадьорий, а меч козацький вивалюєть ся з рук; живу без дїла, і сам не знаю на віщо я жию. Порядку нема на Украïнї; полковники і осавули гризуть ся, немов собаки, між собою; нема голови старшої над усїма; шляхетство наше все позміняло на польський звичай, переняло ся лукавством... продало душу, принявши латиньство; жидівство гнїтить бідний народ.

Ой часи, часи! минулі часи! де дїлись ви, лїта мої? Іди, малий, до льоху, принеси менї кухоль меду! випю за колишню долю, за колишнї часи!

— А чим, пане, будете частувати гостей? З лугової сторони йдуть Ляхи! —сказав, ввійшовши в хату Стецько.

— Знаю, зачим йдуть вони, вимовив Данило, підіймаючись з місця.

— Сїдлайте, слуги мої вірні, коний! одягайте збрую! Шаблї на гол ! Не забудьте набрати й оловяних галушок; з честю треба стрінути гостий!

Але не встигли ще козаки сїсти на коний і набити мушкети, а уже Ляхи, неначе упалий в осени з дерева на землю лист, вкрили собою гору.

— Еге, та тут є з ким почоломкатись! сказав Данило, поглядаючи на череватих панів, котрі поважно підгойдували ся попереду на конях, у золотій збруї. Видко, ще раз доведеть ся нам погуляти на славу! Натїш ся, козацька душа в останнїй раз! Гуляйте, молодцї, прийшло наше сьвято!

І пішла по горах гулянка, загула почесна бесїда; гуляють мечі, лїтають кулї, іржуть і тупотять конї: від га-

ласу божеволіє голова; від диму сліпнуть очи; все переплутало ся; але козак чує де друг, де ворог; прогуде куля — валить ся верховець з коня; свисне шабля — котить ся по землї голова лепечучи в останнє холонучим язиком. Але видко в юрбі червоний верх козацької шапки пана Данила; бє у вічи золотий пояс на синїм жупанї, вихром вєть ся грива вороного коня; неначе пти ця мигає він там; полискує і махає дамасковою шаблею і рубає з правого і лївого плеча. Рубай козаче! гуляй козаче! потїшай молодецьке серце; але не дуже зазирай на золоті жупани і збрую: топчи під ноги золото і камінє! Коли, козаче! Гуляй козаче! Але оглянь ся назад. Нечестиві Ляхи підпалюють уже хати і женуть перед себе перелякану худобу,

І, як вихор, повернув пан Данило назад, і шапка з червоним верхом миготить уже поміж хатами. І рідне кругом його юрба.

Не годину і не другу бють ся Ляхи і козаки; не богато стає вже і тих і других; але не томить ся пан Данило;вибиває з сїдла довгим списом своїм, топче лихим конем піших. Уже почали тїкати Ляхи, уже обдирають козаки з забитих золоті жупани і богату збрую; уже пан Данило збирає ся доганяти Ляхів, і глянув, щоб скликати своїх... тай весь закипів від лютї: він побачив Катриного батька. Он він стоїть на горі і мірить ся в нього з мушкета. Данило погнав коня просто на нього... Козаче, на загибіль їдеш, — мушкет гримає — і чарівник зник за горою. Тільки вірний Стецько вгледів, як мигнула червона одежа і чудна шапка. Захитав ся козак і звалив ся на землю.

Метнув ся вірний Стецько до свого пана — лежить

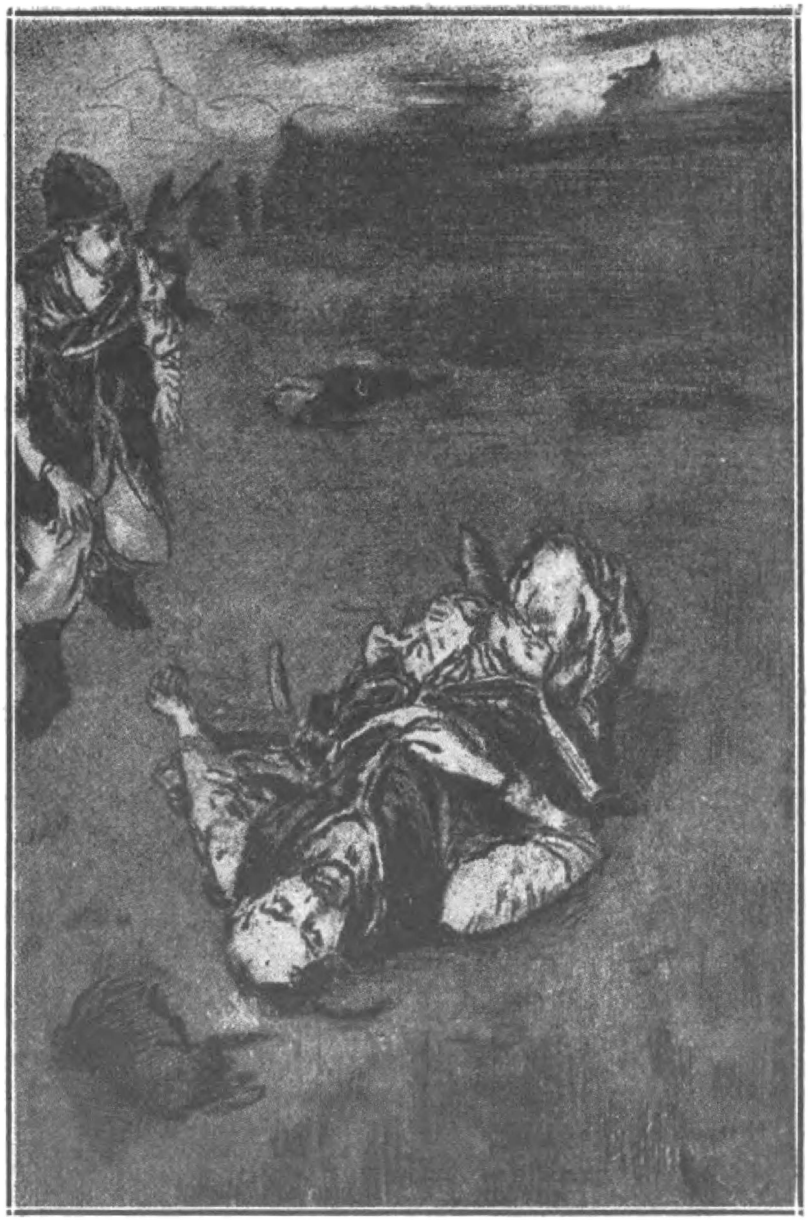

„Захитав ся козак і повалив ся на землю.“

пан його, простягнувши ся на землї і заплющивши ясні очи; червона кров скіпіла ся на грудях.

Але, либонь зачув вірного слугу свого; тихо підняв повіки, блиснув очима:

— Оставай здоров Стецьку! скажи Катрі, щоб не оставляла сина! не зоставляйте і ви його без себе, мої вірні слуги! Замовк. Вилетїла козацька душа з шляхетнього тїла і посинїли уста; спить козак непробудимим сном.

Заридав вірний слуга, і махає рукою до Катерини. Ходи, пані, ходи: загуляв ся твій пан; пяний лежить він на сирій землї і довго ще йому не протверезати ся!

Сплеснула руками Катерина і, як сніп повалила ся на мертве тїло.

— Чоловіче мій! чи не вже се ти лежиш тут, закривши очи?

— Встань мій ненаглядний соколе, простягни руку свою! Підведи ся! Поглянь хоч раз на твою Катерину, поруш устами вимов хоч одно слівце!... Але ти мовчиш, ти мовчиш мій ясний пане! Ти посинїв як Чорне море... Серце твоє не бєть ся! Чому ти такий холодний, мій пане! Майбуть сльози мої не горячі, і за ніч вони тебе не відігріють! Либонь не голосний мій плач не розбудить він тебе! Хтож поведе тепер полки твої? Хто лїтати-ме на твоїм воронім коникови? Хто голосно загукає і замахає шаблею перед козаками? Козаки, козаки де честь і слава ваша.... Закривши очи, в сїрій землї. Поховайте-ж і мене, поховайте разом з ним! Засипте мої очи землею. Придавіть мої білі груди кленовими дошками! Не потрібна менї більше краса моя!

Плаче, та побиває ся Катерина; а далечінь вся тьмарить ся від пороху: старий осавула Горобець на поміч поспішає.

X.

Чудовий Днїпро в тиху погоду, коли вільно і лагідно несе крізь лїси і гори повні свої води. Не шелесне, не загремить: дивиш ся і не тямиш, йде чи не йде його величня широчінь; і здає ся, нїби весь він вилятий зі шкла, і нїби блакитний зеркальний шлях, без міри широкий, без кінця довгий, мерехтить і вєть ся по зеленому сьвітї. Любо тогди й пекучому сонцеви поглянути з височінї і скупати своє проміння в холоднечі шклянних хвиль і прибережним лїсам яскраво відбитись в водах. — Зеленочупринні і вони пнуть ся разом з польовими квітками до води і нахиливши ся дивлять ся в них і не надивлять ся і не налюбують ся ясним своїм виглядом, і посьміхують ся до нього, і витають його, хитаючи гилями; в середину Днїпра вони не відважають ся й глянути. Нїхто, окрім сонця та блакитного неба, не дивить ся в нього; не кожда птиця долетить до середини Днїпра. — Пишний! нема ріки в сьвітї рівної до ньої.

Чудовий Днїпро і серед теплої лїтньої ночи, коли все засипляє і чоловік, і звір, птах, а Бог один величаво оглядає небо та землю, і величаво стрясає ризою. Від ризи сиплють ся зорі, зорі горять і сяють над сьвітом, і всї разом відбивають ся в Днїпрі. Всїх їх тримає Днїпро в темнім своїм лонї — нї одна не втїче від нього — хиба погасне на небі чорний лїс, вкритий сплячим воронєм і споконвіку розломані гори, схиливши ся, намагають ся закрити його бодай довгою тїню своєю — даремне!

Нема нїчого в сьвітї, щоб прикрити Днїпра. Синїй, синїй, ходить він повільним розливом і серед ночи, як серед дня, видний за стільки в далечінь, за скільки може бачити чоловіче око. Пишаючись, притуляючись близше до беретів від нічного холоду, він пускає по собі срібну

смугу і вона палахкотить, неначе клинок дамаської шаблі, і він синій знову заснув.

Чудовий тогдї і Днїпро, і нема ріки рівної йому в сьвітї!

Колиж підуть горами по небу грізні хмари, чорний лїс хитає ся аж до коріня, дуби тріщать, і блискавиця, переломуючись між хмарами, раптом осьвітлює цїлий мир, — страшний тогдї Днїпро! Водяні пригорки гремлять, штовхаючись об гори, і з ляском і стогоном відбігають назад, і плачуть і захлипують ся в далечинї. Так побиває ся стара мати козацька, випроваджуючи свого сина до війська: гультайкуватий і бадьорий їде він на воронім конї, взявшись в боки і по молодецьки заломивши шапку; а вона ридаючи, біжить за ним, хапає його за стремено, ловить уздечку та ломає за ним руки і заливає ся пекучими слїзми.

Дико чорнїють між скаженими хвилями обгорілі пнї і камінє на випнутім березї. І бєть ся об беріг, підіймаючись до гори, і подаючись до низу, пристаючий човен.

Хто з козаків насьмілить ся гуляти в човнї в той час, як розсердить ся старий Днїпро, то напевне йому не відомо, що Днїпро ковтає людий, як мух.

Човен пристав, і вийшов з нього чарівник. Не веселий він, гіркі для нього поминки, котрі справили козаки над забитим своїм паном. Не мало заплатили за се Ляхи: сорок штири панів зі всею своєю зброєю і жупанами, та трийцять три хлопів порубано на кавалки; а решту разом з кіньми забрано в полон продати Татарам.

По камяним сходам спустив ся він між обгорілими пнями, до низу, де, глубоко в землї викопана була у нього землянка; тихо вийшов він, не рипнувши дверима, на стіл покритий скатїркою поставив горщика, і почав кидати

довгими руками своїми якесь невідоме зїллє; взяв кухоль, вироблений з якогось чудного дерева, зачерпнув ним води і почав ляти, плямкаючи губами і шепчучи якійсь заклятя.

Показав ся рожевий сьвіт в сьвітлиці та страшно тоді було глянути йому в лице; воно здавало ся крівавим. Глубокі зморщки тільки чорніли на нїм, а очи були неначе в огні.

Нечестивий грішник! уже і борода давно посивіла, і лице порито морщинами, і висох весь, а все ще має богопротивні заміри. Посеред хати стала віяти біла хмарка, і щось подібне до радости блиснуло в його лиці; але чому се раптом став він нерухомий, з роззявленим ротом, не сьміючи рушити ся, чому волосє щетиною підняло ся на його голові?

В хмарі перед ним сьвітило ся чиєсь чудне лице. Непрошене, незванне з'явило ся воно до нього в гості; чим далї, вияснювало ся більше і впялило нерухомі очи.

Риси його, брови, очи, губи — все незнайоме йому, нїколи за все своє житя він його не бачив. А страшного, здаєть ся, в нїм мало; але непереможний жах напав на нього. А незнайома дивна голова крізь хмару також нерухомо дивила ся на чарівника. Хмара вже і зникла а невідомі риси ще різкійше виявляли ся і острі очи не відривали ся від нього. Чарівник весь зблїд як полотно; диким, не своїм голосом скрикнув, перекинув горщок...

Все зникло...

XI.

— Заспокій себе люба моя сестро! казав старий осавул Горобець, — сни рідко кажуть правду.

— Приляж сестрице! Говорила молода його невістка: я покличу бабу ворожку; проти неї жадна сила не встоїть, вона викачає тобі переполох.

— Нїчого не бій ся! казав син його хапаючись за шаблю: нїхто тебе не обидить.

Сумно мутними очима, поглядала на всїх Катерина і незнаходила мови. „Я сама вчинила собі погибель; я випустила його"!

Нарештї вона й промовила:

— Нема менї від нього спокою! Ось уже десять день я у вас, у Київi, а горя й каплї не зменьшило ся; гадала собі, буду хоч в спокою виховувати сина на пімсту... але страшний, страшний вiн менї примарив ся у снї! Борони Боже і вам його побачити! Серце моє й досї не втихає; „Я заріжу твою дитину, Катерино"! кричав вiн, „коли ти не вийдеш за мене заміж..." і, заридавши, кинула ся вона до колиски; перелякана дитина простягла рученята і кричала.

Лютив ся, блимав очима син осавули від гнїву, чуючи такі речи.

Розходив ся і сам осавула, Горобець: Нехай спробує вiн, неприкаяний антихрист, прийти сюда: покоштує, чи буває сила в руках старого козака! — Бог бачив, — говорив вiн, — підіймаючи до гори прозірливі очи, чи не летїв я подати руку брату Данилови? Його сьвята воля! застав уже на холоднім ліжку, на котрім богато, богато положило ся козацького народу; — про те хибаж не гучні були поминки по нїм? Чи-ж хоч одного ляха випустили живого? Заспокій ся-ж дитино моя! Нїхто не відважить я з'обидити тебе, хиба не буде нї мене, анї мойого сина. — Скінчивши мову свою старший, осавул підійшов до колиски, і дитина, побачивши висячу у нього на ремінцї, в

„В нїй лежала нежива дитина.“

срібній оправі, червону люльку і гаман з блискучим кресалом, простягнула до нього рученята і засьміяла ся. — В батька вдасть ся! сказав старший осавула, здіймаючи з себе люльку і віддаючи йому: ще молоко на губах не обсохло, а вже хоче люльку курити! — Тихо зітхнула Катерина і стала колисати колиску.

Умовили ся ночувати в гуртї і, трохи з годом, поснули всї.

Заснула й Катра.

На дворі і в хатї все було тихо; не спали тіяьки козаки, котрі стояли на вартї.

Раптовно Катерина, скрикнувши, прокинула ся, а за нею прокинули ся й усї. — Його забито, його зарізано! кричала вона і кинула ся до колиски... Всї обступили колиску і остовпіли від жаху, зобачивши, що в нїй лежала нежива дитина. — Слова не вимовив жаден з них, не знаючи, що думати про те нечуване злочиньство.

XII.

Далеко від українського краю, проїхавши Польщу, поминувши дуже населене місто Львів, ідуть рядами високо-верхі гори. — Гора за горою, неначе камянними ланьцухами, перекидує в право і в лїво землю і обковує її камяною веретою, щоб не проссало шумливе і бухливе море. — Йдуть камянні ланьцухи у Волощину і в Семигород, стали громадою, неначе підковою, між Галичиною і Уграми. Нема таких гір в київській сторонї. Око не сьміє оглянути їх: а на верхи декотрих не заходила й нога чоловіча. — Чудовий й вигляд їхнїй: чи не задирливе часом море вибігло в бурю з широких берегів своїх, вихром підкинуло неподібні хвилї, і вони скамянївши остались нерухомі в повітрю?

Чи не зірвали ся то часом з неба тяжкі хмари, і накопичили ся над землею, бо й на них така сама сїра барва, а білий верх сяє і палахкотить на сонцї? — Ще до карпатських гір чути українську мову, і за горами ще, де не де озоветь ся неначе рідне слово; а там далї уже і віра не та, і мова не та. — Живе там чималий нарід Угорський; їздить на конях, рубаєть ся і пє не гірше козака; а за кінську зброю, і дорогі жупани не поскупить виняти з кишенї й червінцїв. Простірні і великі суть між горами озера. — Як шкло, нерухомі вони і як люстро, відбивають в собі голі верхи гір і зелені їхнї підошви. Але хто серед ночи, чи сяють, чи не сяють зорі, йде на величезнім воронім конї? Який се лицар нечоловічого росту скаче попід горами, над озерами, відбиваєть ся разом з велитеньськім конем своїм в нерухомих водах, і безкрая тїнь його страшно миготить по горах? Се є стальний панцир; на плечах спис; при сїдлї гремить шабля; місюрку насунено; вуса чорнїють; очи закриті, повіки спущені — він спить і сонний, держить поводи; а за ним сидить на тім самім кони хлопчик — дитя, і також спить, і, сонний тримає ся лицаря.

Хто він, куди, зачим їде? Хто його знає! Не день, не два уже він переїздить гори. — Блисне день, зійде сонце, його не видно: часом тільки помічали гірняки, що по горах мерехтить чиясь довга тїнь, а небо ясне, і хмарка не пройде навіть по нїм. — Ледви-ж ніч наведе темряву, знова його видко і відбиває ся він в озерах, і за ним, тремтючи, скаче його тїнь.

Ще проїхав він богато гір і виїхав на Кривань. — За сю гору нема висшої на всї Карпати. Як цар підіймає ся вона понад иньшими. — Тут зупинив ся кінь і верховець,

і ще міцнійше обвіяв його сон, а хмари, спустивши ся, геть закутали його.

XIII.

— Тс... тихше, бабуню! не стукайте так; дитина моя заснула. Довго кричав син мій, тепер спить. Я піду в ліс бабуню! — Та чогож се ти так витріщила ся на мене? Ти страшна. У тебе з очий випинають ся желїзні клїщі... Ой які довгі! І горять як огонь! Ти певне, відьма! Ой, коли ти відьма, то згинь відсїля! Ти украдеш мого сина!...

Який безглуздний сей осавула! Він гадає, що менї весело жити в Київі! нї, тут і чоловік мій, і син, хтож буде доглядати за хатою? Я викрала ся так тихо, що нї кіт, нї собака не почули. Ти хочеш, бабо, зробити ся молодою — се зовсїм не трудно: слїд тільки танцювати, глянь як я танцюю... і промовивши таку нїсенїтницю, уже танцювала Катерина, божевільно поглядаючи на всї сторони і взявшись руками у боки. Підвискуючи, протоптувала вона ногами; без міри, без такту, брязчали підкови. Незаплетені чорні коси патлали ся по білій шиї. Як птиця, не зупиняючи ся, летїла вона, розмахуючи руками і хитаючи головою, і здавало ся, неначе знесиливши ся вона усуне ся на землю, або вилетить з сього сьвіта.

Похнюпившись стояла стара нянька, і сльозами поналивали ся її глубокі морщини; важкий камінь лягав на серцї у вірних хлопцїв, коли вони глядїли на свою паню.

Уже зовсїм знесилила ся вона, і мляво тупала ногами на однім місцї, думаючи, що танцює „Горлицю". — Агій, парубки, а у мене намисто є! сказала вона нарештї зупинившись; а у вас нема! Де чоловік мій! скрикнула вона раптом, вихоплюючи з за поясу турецький кінджал: О! се

не такий ніж, як треба. При сім і сльози і сум показали ся у ньої на лиці. У мого батька серце глубоко; він не достане до нього. У нього серце з желїза виковане; йому виковувала одна відьма на пекельнім огні. Щож се, не йде батько мій? хибаж він не знає, що прийшла пора заколоти його? Либонь він хоче, щоб я сама прийшла... і, не докінчивши, чудно засьміяла ся: „Менї прийшла на ум цїкава подія; я пригадала, як ховали мого чоловіка. Його преціньживого закопали... Як я тодї мусїла сьміяти ся!..." І місто слів, почала сьпівати пісню:

Біжить візок крівавенький:
У тім візку козак лежить,
Постріляний, порубаний,
В правій руцї дріток держить,
З того дроту кровця біжить;
Біжить ріка крівавая,
Над річкою явір стоїть,
Над явором ворон краче,
За козаком мати плаче. —
Не плач мати, не жури ся!
Та се твій син оженив ся,
Та взяв жінку паняночку
В чистім полї земляночку;
І без дверець, без віконець,
Та вже пісні вийшов конець.
Танцювала риба з раком,...
А хто мене не полюбить, трясця його матїр.

Так переплутували ся у ньої пісні. Уже і день і два живе вона у своїй хатї і не хоче чути про Київ, і не молить ся, і втїкає від людий, і з ранку до пізної ночи бродить по темних дібровах.

Остре тернє драпаєть біле лице і плечі; вітер тріпає

росплетені коси, осіннє листє шелестить під ногами її — ні на що не глядить вона. А в той час, коли вечірня зірниця гасне, і ще не з'являють ся зорі, не сяє місяць, а уже страшно ходити по лїсї. По деревах драпають ся і хапають ся за гиляки нехрещені дїти, ридають, регочуть, качають ся яблоком по дорогах і в широкій кропиві; з днїпрових хвиль вибігають зґраями дївчата, що загубили свої душі, волосє ллять ся з зеленої голови на плечі; вода, голосно дзюркочучи, стїкає з довгого волося на землю, і дївчина сьвітить ся крізь воду, неначе крізь шкляну сорочку; уста чудово посьміхають ся, щоки палахкотять, очи виманюють душу... вона згорілаб від любови, вонаб зацїлува...

Тїкай, хрещений чоловіче! уста її — лїд, постїль — холодна вода, вона залоскоче тебе і потягне в річку. Катерина не дивить ся нї на кого, не боїть ся, божевільна, русалок, бігає пізно з ножем своїм і шукає батька.

Раннього ранку приїхав якийсь гість, струнький собою, в червонім жупанї, і роспитує про пана Данила; чує все, витирає рукавом заплакані очи і ниже плечима.

Він, воював разом з покійним Бурульбашом, рядом били ся вони проти Татар і Турків; чи ждав же він, щоб такий кінець спіткав пана Данила. Розповідає гість ще богато де чого иньшого, і нарештї хоче бачити паню Катерину.

Катерина з початку не слухала нїчого, що казав гість; напослїдку стала, неначе розумна вслухувати ся в його розмову. Він повів розмову про те, як вони жили разом з Данилом, неначе брат з братом; як сховали ся раз під греблею від Кримців. Катерина слухала і не спускала з нього очий.

— Вона відійде, думали хлопці, дивлячи ся на неї: сей гість вилїчить її! вона уже слухає, як розумна!

Гість почав росказувати тим часом, як пан Данило, підчас щирої розмови, сказав йому:

„Гляди-ж брате Куперяне: коли з Божої волї не буде мене на сьвітї, возьми до себе жінку, і нехай вона буде твоєю жінкою...”

Страшно впялила в нього свої очи Катерина. — А! скрикнула вона; се він! се батько! і кинула ся на нього з ножем.

Довго боров ся той, силкуючись вирвати у ньої ніж; нарештї вирвав, замахнув ся — вдїяла ся страшна річ: батько вбив божевільну свою дочку.

Здивовані козаки кинули ся були на нього; але чарівник вже встиг вискочити на коня і счез з очий.

XIV.

За Київом показалось нечуване диво. — Всї пани і гетьмани збирали ся подивити ся на се чудо; раптом стало видимо далеко у всї кінцї сьвіта. — В далечинї засинїв Лиман, за Лиманом розливало ся Чорне море. — Люди бувалі в буваличах пізнали і Крим, котрий горою підіймав ся з Моря, і болотний Сіваш. Лїворуч було видно землю галицьку.

А то що таке! розпитували згромаджені люди старих козаків, показуючи на сїрі і білі верхи, що здаля мерехтїли і мріли на небі подібно до хмар.

То карпатські гори! говорили старі; між ними суть такі, з котрих з поконвіку не сходить снїг, а хмари пристають і ночують там.

Тут з'явило ся нове диво: хмари злетїли з самої високої гори, а на версї її показав ся у всїй лицарській збруї

чоловік на конї з заплющеними очима, і так його було видно, нїби він стояв недалеко.

Тут між здивованим і переполошеним народом, оден вискочив на коня і, дико озираючись на боки, нїби шукаючи очима, чи не жене ся часом хто небудь за ним, хапаючись, зі всьої сили пігнав свойого коня.

То був чарівник. — Чого-ж він так перелякав ся? З перестрахом вдивившись в чудного лицаря, пізнав він на нїм те саме лице, котре не кликане, з'явило ся йому тоді коли він ворожив.

Сам він не міг зрозуміти, чому все в нїм переполошило ся при такім вигляді, і, лячно оглядаючись, поніс ся на конї, доки не захопив його вечір і виглянули зорі.

Тут повернув він до дому, либонь допитати нечисту силу, що повинно означати такеє диво. — Уже він хотїв перескочити з конем через вузеньку річку, котра, мов рукав, заступала дорогу, коли сей кінь на всїм скоку зупинив ся, завернув до нього морду, і — диво, — засьміяв ся! Білі зуби страшно блиснули двома рядами серед мороку. Дубом стала чуприна на голові чарівника. — Дико закричав він і заплакав, мов несамовитий, і пігнав коня просто до Київа. — Йому здавало ся, що все зі всїх боків бігло ловити його; і дерева, обступивши темним лїсом, і неначе живі, киваючи чорними бородами і витягаючи довгі гиляки, пнули ся задушити його; зорі, здавало ся, бігли вперед перед ним, показуючи всїм на грішника; ввижало ся, нїби сама дорога летїла на його слїдам.

Відчайдушний чарівник летїв до Київа в сьвяті місця.

XV.

Самітно сидїв у своїй печері перед каганцем схимник і не зводив очий зі сьвятої книги.

„І, як скажений, кинувся він — і згубив святого черця."

Уже богато лїт, як зачинив ся він у своїй печері: уже зробив собі з дощок трумну, в котру лягав спати замість постелї. Загорнув сьвятий старець свою книгу і став молити ся... Раптом вбіг чоловік чудного і страшного вигляду. — Здивував ся сьвятий схимник вперше і відступив, побачивши такого чоловіка.

Весь тремтїв він, як осикове листя; очи дико сьвітили ся; страшний огонь лякливо сипав ся із них; дрощ наводила на душу огидлива його твар.

— Молись. Отче! моли ся! закричав він розпучливо! — моли ся за мою погибшу душу! і гримнув на землю.

Сьвятий схимник перехрестив ся, дістав книгу, розгорнув і з перестраху відступив назад і випустив книжку: Нї, нечуваний грішниче! нема тобі помилування! Втїкай звідси! Не можу я молити ся за тебе.

— Нї? закричав, неначе божевільний, грішник.

— Дивись: сьвяті букви на книзї налили ся кровію... Ще нїколи в сьвітї не було такого грішника!

— Отче, ти сьмієш ся з мене!

— Геть! окаяний грішнику! не сьмію ся я з тебе. — Страх мене бере. — Не добре бути чоловікови разом з тобою!

Нї, нї! ти сьмієш ся, не кажи. — Я бачу, як розсунув ся рот твій: он білїють рядами твої старі зуби!...

І, як скажений, кинув ся він — і убив сьвятого черця. Щось тяжко застогнало, і стогін перенїс ся через поле і лїс. З за лїсу підняли ся худі, висохлії руки з довгими пазурами: затрясли ся і зникли.

І уже нї страху, нїчого не почував він. — Все марило ся йому якось та морочило: в ухах шумить, в голові гуде, нїби на похмілю, і все, що перед очима покриває ся нїби павутиною. — Скочивши на коня, поїхав він просто

на Канїв, думаючи звідтїль через Черкаси направити про сто в Крим, до Татарів, сам не знаючи для чого. — Їде вік уже день, їде й другий, а Канева все нема. — Дорога та сама, параб йому уже давно показати ся. — Але Канева все невидко. — З далеку блиснули верхи церквів; але се не Канїв, а Шумськ. — Здивував ся чарівник, бачучи, що заїхав зовсїм в иньшу сторону. Погнав коня назад до Київа, і через день показало ся місто; але не Київ а Галич, місто, що ще дальше від Київа ніж Шумськ, і уже недалеко від Угрів. — Не знаючи, що чинити, повернув він коня знова назад; але чує знова що їде в противну сторону і все вперед. — Не міг би жаден чоловік в сьвітї розказати, що дїяло ся в душі чарівника: а коли-б він заглянув і побачив, що там дїєть ся, то уже не досипав би він ночей і не засипляв-би ні разу. — То не була злість, не страх, і не люта досада. — Нема такого слова на сьвітї, котрим би можна було його назвати. — Його палило, пекло, йому хотїло ся-б цїлїсенький сьвіт витоптати своїм конем, взяти всю землю від Київа до Галича, з водами, зі всїм, і утопити її в Чорному морі. — Але не через злість хотїло ся се йому чинити; ні, сам він не знав, чому.—Весь здрігнув ся він, коли, уже близько перед ним показали ся карпатські гори і високий Кривань, покривший своє тїмя сивою хмарою, неначе шапкою; а кінь все ніс ся і уже дер ся по горах.

Хмари зразу розійшли ся, і перед ним з'явив ся страшної величности верховець...

Він моцює ся, щоб з'упинити ся, міцно натягає уздечку; дико іржав кінь, підіймаючи голову, і мчав до лицаря. — Тут чує ся чарівникови, що все в нїм завмерло, що нерухомий верховець ворушить ся, і нежданно відкривши очи, побачив, що чарівник уже мчить до нього

— — — і зареготав. Як грім розсипав ся дикий регіт по горах і відгукнув ся в серци чарівника, потрясши все, що було в його середині.

Йому здавало ся, нїби хтось дужий влїз в нього і ходив в середині його і бив молотами по серцю, по жилах... Так страшно вдарив в нього сей регіт!

Вхопив верховець чарівника страшною рукою і підняв його в повітрє. — В мить вмер чарівник, і відкрив по смерти очи; але він уже був мерлець і дивив ся, як мерлець. — Так страшно не дивить ся нї живий, нї воскресший.

Повертав він навкруги мертвими очима, і побачив піднявших ся мерців від Київа, і від землї Галицької, і від Карпат, і всї вони як дві каплї води подібні до нього.

Блїді, блїді, оден висше другого, оден другого більше костистий, стали вони навкруги верхівця, котрий тримав в руках страшну добичу. — Ще раз зареготав ся лицар, і кинув її в безодню. — І всї мерцї скочили в безодню, підхопили мерця і вгородили в нього свої зуби.

Ще один від всїх висший, від всїх страшнїйший, хотїв підняти ся від землї, але не міг, не здужав сього зробити, — такий великий виріс він з землї; а як би піднявся, то перекинув би був і Карпати, і Семигородщину, і турецьку землю. — Трошечки тільки він посунув ся — і пішов від того трус по всїй землї, і богато скрізь поперекидало ся хат, і богато погинуло народу.

Часто буває чутно по Карпатах гомін, нїби тисячі млинів шумить колесами на водї: то, в невиразній безоднї, котрої не бачив ще жаден чоловік, бо боїть ся навіть пройти мимо, мерцї гризуть мерця. — Не рідко трафляло ся так, що по всїм сьвітї земля трясла ся від одного

„Ще раз зареготав ся лицар і кинув її в пропасть.“

краю аж до другого; то дієть ся нїби від того, товкують письменні люди, що десь, недалеко моря є гора, з котрої вихоплює ся полумє і течуть огненні ріки. Але старі люди, що живуть і в Угорщинї, і в Галичинї, лїпше знають се і кажуть, що то хоче підняти ся врослий в землю великий, великий мрець і трясе землею.

XVI.

В містї Глухові обступили люди старця кобзаря бандуриста, і уже з годину слухали, як слїпець грав на бандурі. — Ще таких чудовик пісень і так гарно не сьпівав жаден бандурист. — Спершу оповів він про колишню гетьманщину, про Сагайдачного і Хмельницького. — Тогдї иньші були часи: козацтво було в славі, топтало кіньми ворогів, і нїхто не відважив ся посьміяти ся над ним.

Сьпівав і веселі пісні старець і підморгував до людий немов видючий; а пальцї з надїтими на них кісточками, лїтали, як мухи, по струнах і, здавало ся, струни самі грали; а кругом нарід, старі люди, похнюпивши голови, а молоді, піднявши очи на старця, не важили ся і шепнути між собою.

— Заждїть но, сказав старець, я вам засьпіваю про одну давню бувальщину. — Народ присунув ся ще тїснїйше і слїпець засьпівав:

„За пана Степана, князя Семигородського (був князь Семигородський королем і у Ляхів) жило два козаки: Іван та Петро. — Жили вони так, як брат з братом. — Гляди Іване, все, що здобудеш, все по половинї: як кому весело, весело й другому, коли кому горе, — горе обом, коли кому добича, — добича по половинї; коли хто в полон

попаде — другий продай все і дай викуп, а ні, то сам ходи в полон". І правда, все, що дістали козаки, все ділили по половині; занимали чужу скотину, або коний — все ділили по половині.

* * *

„Воював король Степан з Турчином. Уже три тижні воює він з Турчином, а все не може його вигнати. — А у Турчина був паша такий, що сам з десятьома янічарами міг вирубати цілий полк.

От і оголосив король Стефан, що як знайде ся відважний і приведе до нього пашу живого чи мертвого, то він дасть йому одному стільки гроший, скільки дає на все військо. — „Ходім брате, ловити пашу!" сказав брат Іван Петрови.

І поїхали козаки, один в один бік, другий в другий бік. „Чи зловив би ще Петро, чи не зловив би, а Іван уже веде пашу на аркані до самого короля. — „Славний молодець" сказав король Стефан, і звелів видати йому одному стільки нагороди, скільки відбирає все військо; та ще велів наділити його землею там, де йому до вподоби, і дати йому худоби стільки, скільки він собі схоче.

Як дістав Іван від короля нагороду, то в той самий день розділив на рівно все між собою а Петром. — Взяв Петро половину королівського дарунку, але не міг витерпіти того, що Іван здобув таку честь від короля, і затаїв глубоко на душі пімсту.

* * *

„Їхали обидва лицарі на даровані королем добра, аж за Карпати. — Посадив козак Іван з собою на коня свого сина, привязавши його до себе.

Уже почало сутенїти, — вони все їдуть. Хлопчик заснув; почав дрімати і сам Іван. — Не дрімай, козаче, по горах дороги небезпечні!... Але у козака такий кінь, що сам крізь знає дорогу: не спіткнеть ся і не помилить ся ногою. Є між горами провалле, в тім проваллю нїхто не видїв дня; скільки від землї до неба, стільки до дна того провалля.

Але над самим проваллєм дорога — два чоловіки ще можуть проїхати, а троє нї за що. Став обережно ступати кінь з дрімаючим козаком. — Поруч їхав Петро, весь тремтїв, і притаїв дух від радости. — Оглянув ся і зіпхнув названого брата в провалле; і кінь з козаком і хлопчиком полетїли в безодню.

* * *

„Ухопив ся, тим часом, козак за гиляку, і один тільки кінь полетїв на дно. — Став він дерти ся до гори, з сином за плїчми; трохи уже не виліз, підняв очи і бачить, що Петро наставив списа, щоб зіпхнути його назад. — Боже-ж ти мій праведний! лїпше-б менї не підіймати очий, нїж видїти, як рідний брат наставляє списа, щоб зіпхнути мене назад!... Брате мій милий, пробий мене списом, коли менї уже так на роду написано, але візьми сина; чим безневинний хлопчик винен, щоб йому пропадати такою лютою смертю?" Засьміяв ся Петро і штовхнув його списом, козак з сином полетїв на дно. Забрав собі Петро все добро і став жити, як паша. Табунів нї у кого таких не було, як у Петра, овець і баранів нїгде стільки не було. І комер Петро.

* * *

„Бачить, що Петро наставив списа, щоб зіпхнути його назад."

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY

„Як помер Петро, прикликав Бог душі обох братів, Петра і Івана, на суд. „Великий є грішник сей чоловік!" сказав Бог. „Іване! не виберу я йому скоро кару!" Довго думав Іван, вимишляючи кару, і нарештї сказав:

„Велику обиду вчинив менї сей чоловік: зрадив свого брата як Юда, і відібрав у мене честний мій рід і нащадків на землї. А чоловік без чесного роду і нащадків, все одно, що насїнє, посїяне в землю і загинувше даремно в землї. Нїхто й не знатиме, що було насїння посїяне.

* * *

„Зроби-ж, Боже так, щоб всї нащадки його не мали на землї щастя; щоб останнїй в його родї був такий злодїй, якого ще й не було на сьвітї, а від кождого його злодїйства, щоб дїди і прадїди його не найшли покою в гробах, і терплячи муку, невідому на сьвітї, підіймали ся з могили! А Юда Петро, щоб не мав сили підняти ся, і через те терпів би муку ще гіршу; і їв би, як несамовитий землю і корчив ся-б під землею. „І коли прийде час міри в злодїйствах тому чоловікови, підійми мене, Боже, з того провалля на конї на саму високу гору, і нехай прийде він до мене, і кину я його з гори в саму глибоку, безодню, і всї мерцї, його дїди і прадїди, де-б не жили вони за свого житя, щоб всї вони потягнули ся від ріжних сторін землї гризти його за ті муки, що він їм заподїяв; і вічноб його гризли, і нехай би я потїшив ся, дивлючись на його муки! А Юда Петро, нехай не могтиме підняти ся з під землї, нехай рветь ся тодї гризти й собі, але натомість гризби він самого себе, а кости його нехай що раз ростуть більші, щоб через те ще дужчим ставав його біль. Та мука для нього буде сама страшна, бо для чоловіка нема більшої муки, як хотїти пімстити ся, і не могти відімстить."

„Страшна кара, тобою видумана, чоловіче!" сказав Бог: „нехай буде все так, як ти сказав: але і ти сиди вічно там на кони своїм, і не буде тобі царства небесного, поки ти будеш сидїти там на кони своїм!" І все те так і збуло ся, як було сказано, і до нині стоїть в Карпатах на кони дивний лицар, і бачить, як в бездоннім проваллї гризуть мерцї мерця, і чує, як лежачий під землею мрець росте, гризе в страшних муках свої кости і страшно трясе всею землею"....

*
* *

Уже слїпець скінчив свою пісню; уже знову став перебирати струни; уже став сьпівати сьмішні приказки про Хому і Ярему, про Шкляра Стокозу... але старі і малі все ще не могли прочуматись і довго стояли, похнюпивши голови, роздумуючи, про страшну колишню бувальщину.